

Нар. 1929 р. в с. Калиманиці на Михайловградщині. Лауреат Дмитровської премії. Відомий новеліст і повістяр. Автор багатьох книжок, серед яких: «Серце б'ється для людей», «Перевернуте небо», «Барвистий ліжник», «Водолій», «Пороховий буквар», «Полова й зерно»; видав повісті «Бляшаний півник», «Ми, горобці», «Неосвітлені двори», а також роман «Усі й ніхто».

КРОСВОРД

Гераско товкся коло хати й клеїв стару велосипедну камеру. Дружина сапала на баштані дині та кавуни, раз по раз блискаючи мотикою, а слідом за нею дибав лелека й визбирував хробаків, дибав і стерігся, щоб жінка не цюкнула мотикою по ногах. Гераско гукнув з-під хати:

— А принеси-но миску води: чи не дихає камера!

Жінка покинула мотик у й принесла тазик води, примовляючи:

— Хай би він тобі пропав, знайшов собі цяцьку й цілими днями бавишся, одно клеїш та рвеш, і не набридло! Кинь ти того дурного самоката та допоможи трохи мені, он інші чоловіки не клеють камер, а хто до динь та кавунів, хто до виноградника, хто ще куди, а ніхто не байдужий, як ото ти, хай би він тобі запався, той клятий самокат!

— «Запався»! — передражнив Гераско й занурив камеру в таз—чи не даватиме бульбашок, а коли камера нічого такого не дала, він упхав її на місце й заходився накачувати.

І коли врешті добре накачав, приніс із хати новий номер журналу «Космос» і звернувся до дружини:

— Як ти така розумна і знаєш усе на світі, то що то за тонке залізо з п'яти літер.

— Отакої! — крутнулася жінка й пішла досапувати баштан.— Покину мотику й сяду розв'язувати твої кросворди!

На що Гераско дуже резонно відповів:

— Тобі нема діла до моїх кросвордів, а мені нема діла до твоїх динь.

Він сів на велосипед і поїхав, однією рукою тримаючи кермо, а другою — «Космос». Новий номер журналу пропонував Гераскові кросворд: сто тридцять два запитання по горизонталі (останнє було «Рідна земля») й сто двадцять дев'ять по вертикалі, останнє звучало так: «Місто в Сьєрра-Леоне». В кросвордах часом траплялися такі слова, яких бідолашний Гераско сам не міг відгадати, тому він сідав на велосипед. їздив селом і розпитував у стрічних. Зараз його погнало в дорогу запитання номер сімдесят п'ять: дахове залізо. Він спершу так і написав: залізо, але клітинок було тільки п'ять, одна літера була зайва, через те він і вирішив навідатися до сільського коваля: краще від коваля Тіко ніхто заліза не знає.

Коваль саме щось гартував, аж вода в жолобі шкварчала, і коли Гераско спитав його про своє, то спершу почухав потилицю, тоді наморщив лоба й відповів:

— Залізо!

— Е, ні, — заперечив Гераско, — забагато літер. Одна не влезить. Це ж кросворд, а не якась дурничка.

Тіко поклав загартований леміш на ковадло й розглянувся по кутках, де було повно всілякого залізяччя.

— А не цинк?

Гераско двічі перевірів — пошепки й загинаючи пальці лівої руки, аж тоді заперечливо крутнув головою:

— Цинк малий.

— Та хай йому біс! — розсердився коваль. — Усе життя кую залізо. цілі гори перекував, а такого, як ти сказав, зроду не чув і не бачив! Тьху!..

— А ти ж думав! Це штука не проста, — сказав Гераско. — Бо якби була проста, її кросвордом не назвали б!

Він знову осідлав велосипед і поїхав до МТС, бо в кросворді було й таке запитання: деталь дизельного двигуна. Але всі трактористи й механіки виявились у полі, тільки сторож куняв у холодку. На подвір'ї валялося багато різних деталей, але ні дід, ні Гераско не знали їхніх назв.

— А ти завтра приїжджай раніше, — сказав дід, — поки хлопці не розїхались.

«Нешасливий день, — думав Гераско, крутячи педалі. — І життя чимраз важчає, і кросворди стали такі, що попотієш розв'язуючи!..» Гераско добре пам'ятав — колись було значно легше: сядеш уранці за якийсь кросворд, а на вечір уже маєш відповіді на всі запитання — по вертикалі й по горизонталі. Тепер не те, кросворди стають рік у рік складніші й заплутаніші. Минулого місяця трапився такий, що Гераско виїздив з ним усі села району й заїхав аж на аеродром у Габровниці, а то вже сусідній район. Там працював один далекий Герасків родич. Ну що ж, і родича навідав, і взяв назву деталі літака, згаданої в кросворді. Воно й не деталь, а така довга рухома смужка на крилах, пілоти крутить нею вгору та вниз, а літак завертає.

Тримаючи в одній руці журнал, Гераско легко крутив педалі, до рога під ним пливла назад, і на душі теж було гарно й легко. Між машинно-тракторною станцією та селом буяли кооперативні хліба, а в Герасковій голові само собою виплигло тридцять дев'яте запитання по вертикалі: «Хімічна речовина, що вживається як мінеральне добриво». Вже біля школи Гераско побачив зграйку дітей з портфеликами в руках і сказав:

— Ану побачимо, чого ви навчилися за цей рік! Чи добре вас отут навчають? Хто знає речовину, що вживається як мінеральне добриво?

Школярі презирнулися і глянули на його журнал, тоді пошморгали носами й сказали:

— Супферпоспат!

Гераско полічив на пальцях і крутнув головою:

— Не супферпоспат. Одна літера зайва.

І раптом сам здогадався й дістав олівець, а діти оточили його тісним колом. Гераско виводив літери в клітинках і задоволено зиркав на дітей, тоді посварився на них скрученим у руках журналом і повчально мовив:

— Не супферпоспат, бо то неправильно, а суперпосват! Ясно? Чого тільки вас там навчають...

За годину він був уже в майстерні колісника й питав:

— Які ти знаєш види транспорту на двох колесах?

Майстер відповів, що знає вози й гарби, але в них по четверо коліс. Є ще двоколісна бідарка. А якщо колесо одне, то то вже ручна тачка.

— А чи не мотоцикл, бува? — нарешті спало йому на думку.

— Ні, не мотоцикл, — заперечив Гераско. — І не моторолер чи мопед.

Він зголоднів і вирішив з'їздити додому: поки трохи відпочине й попоїсть, гляди — щось і спаде на думку. Дружина вже досапувала дині та кавуни, лелека клював носом на комині. Гераско поставив до стіни велосипед, ступив кілька кроків, як раптом зупинився й стукнув себе пальцем по голові:

— Ну й довбня! Та це ж філосопад! — і пояснив дружині: — Точно дев'ять літер. Транспорт на двох ногах. Авжеж, філосопад!

Він тут-таки присів і навпочіпки заповнив порожні клітини: філосопад.

Дружина аж перехрестилася:

— У людей чоловіки, як чоловіки, кожне щось робить і про щось дбає, а мій? Гасає селом на самокаті й сліпає в ті кросворди! Та подивився б на людей: кожне собі нову хату поставило, в кожного під хатою насос, а в мене ні насоса, ні хати путньої — хоч сядь та плач!

Вона пішла в хату; незабаром з комина завалував дим, виїдаючи лелеці очі, та лелека тільки крутив носом і не втівав, розморений спекою. Звертаючись до дверей, у які шойно пірнула жінка, Гераско горив:

— Аякже!.. Швидка на язик. Покинь кросворди та став їй хату з насосом. Та кросворди ж розвивають ентелехт!.. Тільки що жінкам ентелехт! Ім дай у руки мотику та граблі — ото їхнє. Та ще набурчати досхочу. А пскажи якесь вертикальне або горизонтальне запитання — тут вони ні бе ні ме. Самі нічого не знають, та ще хочуть і з нас поробити тупаків, щоб ми сиділи й тільки вухами ляпали, як темні селюки. Та щоб добре махали мотиками. А поїдь-но в місто та глянь!

Сидять собі чиновники по конторах, і ніхто нічим не махає, ніхто ні на кого не бурчить. Кожен устроїв носа в кросворд і тихенько розв'язує. Ми ж повинні брати приклад з учених людей, а не з дурних і неписьменних! А ти думала як?

Не встиг він як слід виговоритися, як у хвіртку ввійшов коваль.

— Гераску,— гукнув коваль,— а те залізо, що ти сьогодні питав, бува, не бляха? Ану перевір!

— Зараз перевірю,— мовив Гераско й зашепотів собі під ніс. А нашептавшись і перелічивши пальці, радісно вигукнув: — Авжеж бляха!

БАТЬКІВ СЛІД

Тато помер замолоду, рано пішов од нас, не лишивши по собі ні маєтків, ні млинів, ні вороних жеребчиків. Залишив хіба кілька собачих ланцюгів — у ті часи собак поголовно труїли, хазяї навіть на ніч боялися спускати псів, але представники управи ходили й кидали отруту через паркани. Тому тато й лишив нам кілька ланцюгів, та ще невеличкий борг у Берковському банку. Один родич на поминках сказав. «Ось покінчаєте семирічку, а як pomoже бог, то й гімназію, виб'єтесь в писарі, зберете трохи грошей і станете на ноги».

Ми й справді дещо покінчали й вибились у писарі. І хоч мені вже давно не капає за комір, та я вряди-годи все ж озираюся назад, у ті далекі зими, коли батько ще був живий, а собачі ланцюги не іржавіли коло буди. Батько підходив до собак, собаки лащились, а він брав порошний кошіль і йшов до стіжка. Я теж чіплявся до кошеля, понад землею гуляв колючий сніг, а долиною гуркотів пасажирський поїзд. Насувалася рання ніч, поїзд із Бєрковиці поспішав до Бойчиновців, там пересадка й завжди повно селян, а далі ціла ніч мостами та тунелями, і нарешті столийний град... Я сам цього ніколи не бачив, тільки чув від старших. Тато смикав у кошіль соломі, киваючи на горобців, що вовтузилися під ожередом.

Кожен горобець мав своє кубло, хазяйновито влазив у цього, заклопотано цвірінькав, сусіди теж улазили й цвірінькали, а коли висловлювали все, що мали одне одному сказати, перевертались у кубельцях дзьобиками надвір. Якщо вийдеш серед ночі й наблизитись до ожереда, горобці так само тихенько перемовлятимуться й шарудітимуть. І ніхто не знає, спить горобець чи не спить.

Батько брав кошіль на плечі і йшов стежкою до хати, я дріботів за ним, намагаючись ступати в сліди його постолів. Хурделиця потроху дужчала, гуркіт поїзда поволі вшухав удалині, а сусідські хати й городи вкривало сутінками. Тільки солома в кошелі мовби жевріла слабеньким жовтим вогнем. Я не зводив очей з тієї соломи, і, коли батько входив до хати й вивертав кошіль через поріг, я пильно дивився, чи не викотиться з соломи бодай кілька зернин. Мій брат і собі нахилявся

додолу, але він був старший і знав, що одне око треба запліщити. А я видивлявся, аж в очах різало, обмацуючи кожну соломинку й половинку, кожен порожній колосок. Батько розгортав солому, мати діставала зі скрині самотканий обрус, накривала солому, розставляла миски та полумиски, розкладала кругом натоптані сіном подушки, й починав-ся свят-вечір.

З-за такого «столу» не можна було вставати й виходити коли схо-чеш: вставати мусили всі гуртом — щоб ніхто цього року не занедужав. Дозволялось тільки ворухитися й чухатись. Найважче доводилося мені. Я добре пам'ятаю, коли вривався терпець, я починав чухати потилицю. Нарешті батько подавав знак, ми всі підводилися з соломи й швидень-ко прибирали посуд, згортали обрус, віддавали мамі й починали шукати в соломі щастя.

Так повторювалося рік у рік: ми з братом греблись у соломі та по-лові, шукаючи зернину. Хто знаходив бодай одну, той приносив у хату щастя, а якщо ніхто не знаходив жодної зернинки, то це віщувало по-суху і неврожай. Батько сідав коло печі й скручував цигарку, мовчки кутив, а ми греблись у соломі й шукали заповітну зернину, знімаючи в хаті страшну куряву. Батько радив не квапитись, уважно перебирати кожну половинку й остючок, щоб не прогавити щастя. «Звикайте від-тепер,— казав батько,— і запам'ятайте на все життя, скільки треба пе-регребти полови, пороху та остюків, щоб знайти свою пшеничну зернину!»

Та хоч як він нас застерігав, ми нашвидку перекидали всю солому й нічого не знаходили, тоді згортали її на купу й знову бралися за своє. Але вже трохи терплячіше. Десь аж після четвертого чи п'ятого заходу ми нарешті вклякали, боячись повірити власним очам: на долівці, серед найдрібнішої потерті та остюків, лежала, причаївшись, маленька зерни-на, мов налякана світлом та людьми. Батько клав її на долоню, підхо-див ближче до лампи й казав: «Це біла пшениця, молодці!» Тоді в на-ших краях сіяли тільки два сорти пшениці. В білої урожайної скоро-спілки був дуже нетривкий колосок — зерно висипалось навіть од вітру. Червона родила трохи гірше, зате ніколи не обсіпалася. Мама брала зернину й ховала в капшучок, щоб восени вкинути її в землю разом з іншим насінням.

Солома лежала коло печі цілу ніч, а на світанку ми спаливали її під яблунями. В хаті залишалось тільки маленьке золоте зерня — щоб нам щастило до наступного святого вечора.

Ми кожного року перегрібали по оберемку соломи та остюків. і кожного року в хаті лишалася зернина пшениці. Давній звичай язични-цьких часів, але мені й досі здається, коли згадую гі вечори, що справа була зовсім не в тому зернятті, яке нібито приносить урожай: просто нас привчали до терплячості. Хоч батько мій давно помер, хоч давно вже немає й того ожереду, в якому надвечір кублились горобці, та я добре пам'ятаю батькових кошелі з соломою і одним-єдиним зернятком пшени-ці. Навіть тепер, сидючи за столом і намагаючись переказати той дав-ній звичай, змалювати гуркіт вечірнього поїзда в долині за горбом, собак та їхні давно спорожнілі буди, широкий батьків слід у снігу,— а кожного разу ловлю себе на тому, що стою навпочіпки й старанно гребусь, намагаючись знайти в порожній соломі оте зерня чи бодай одне-однісіньке правдиве слово. І не тільки через те, що я письменник. Терплячість потрібна скрізь, у кожній роботі й кожному задумі, в усьо-

му людському житті. Можливо, це й не так, але мені часом починає здаватися, що життя теж нагадує кошіл соломи й остюків, у яких заховано одну-однісіньку зернину. Треба тільки терпляче перебрати всю солому і знайти її.

БРОЙЛЕР

Хата блимала вікнами на шлях, за хатою стояла низька повітка, далі ожеред, півкопиці сіна, дровітня з сокирою на обцюканому пеньку, собачий ланцюг — собаки не було, десь появився, дворище заросло ширицею та пирієм, а серед того зілля тинялось біле курчатко: там скубне листок, там спиниться й вирачить око на комашину, спершу одне, тоді друге, довго стоїть, міркуючи, їстівна комашка чи ні, й поки розміркує, хитра комаха накиває п'ятами під найближчий камінець. Курча було не біле, а брудне — мусило чекати дощику, щоб змив із нього попіл та бруд. Біля хвіртки стояла вузенька лавочка, на якій сидів Аспарун, раз у раз цюкаючи по землі ліщиновим ціпочком.

— Бачиш отого бройлера в бур'яні? — кивнув Аспарун ціпочком. — Я був приніс із інкубатора цілий кошик таких курчат, а тільки одне вижило: онде пасеться в пирії! Ото як сказали розвивати підсобні господарства, то всі кооператори накинулися на цих курчат. Скільки їх тоді розпродав інкубатор! А тут звідки не візьмись — пошесть. Поки приїхав наш ветеринар — усі курчата виздыхали, як наче й не було. В мене лишалось грійко, двох шуліка взяв, і тільки це ось у бур'яні пасеться. Отож і стережу, щоб шуліка не забрав останнього. Коли б воно путне курча, то тільки б побачило шуліку — ноги на плечі й само б утекло, в мишачу нору сховалося б, а такі встереглося. А це стоїть і лупає — зроду не побіжить, нічого не лякається, хоч ти його вбий. Отак бери та їдь на нього возом — йому й на думці не шкребне, щоб одступитися. Його вже двічі топтав кабан — хтозна-як і вижило, хай би йому...

Не доказавши, Аспарун схопився з лавочки й загорлав, дивлячись угору:

— Киш! Бий тебе нечиста!..

Я глянув угору й побачив крилатого хижака. Шуліка летів дуже високо, навіть не дивлячись у наш бік, здається, простував до річки напиться води. А бройлер так само спокійно пасся, не звертаючи уваги на хижака.

— Отож бачиш? — мовив Аспарун. — А хоча б тобі ворухнулося! Колись курчата були не такі, як оцей бройлер, а прудконогі й сторожкі. Їх не доводилося стерегти від шуліки й пасти, наче корову або коня. Воно то правда, тепер держава дбає про нас, і якщо ти не останнє ледащо, то можеш мати добрий зиск, а й на трудовень у кооперативі зарибиш. Я тобі що скажу: з одного боку, воно добре, а з другого боку зле. Як сказали отоді розвивати підсобне господарство, то хто корівчину собі придбав, хто буйволицю, а я взяв та купив віслюка, бо дешевше. Нехай, думаю, живе, може, когось до станції підвезу, комуś

лантуха до млина підкину, а то перескочу й до мінеральних вод: на віслючому возику можна всадовити двох жінок і самому в передку сісти. Так то так, але де взяти возика? Поїхав я на базар, тоді на ярмарок, а там гнуть — як за рідного батька. Стельмахи ж народ меткий, бачать отаке діло й давай клепати возики для віслюків, але за кожного возика правлять, мов за справжній автомобіль. Кажу одному стельмахові: «Чи ти здурів? Та я за такі гроші куплю собі «Запорожця» й кататимуся на машині!» «То й купи, — каже, — але не забудь, машина багато просить: бензину купи, мастила налий повну каністру, камери та покришки дістань, а вони на асфальті швидко зношуються — просто горять, я вже не кажу про вогнегасник, без вогнегасника в тебе й права відберуть, а ще змусять купити й запасне колесо разом з камерою та новою покришкою. А возик не просить ні запасних коліс, ні вогнегасників або ще якогось дідька лисого: сідай і їдь...» Так ми й не сторгувалися. Годував я годував свого віслюка, не заробивши ним ані шеляга, поки й продав, бо без возика ні до млина не поїдеш, ні жінок на мінеральні води не повезеш. Купив у мене мого віслюка Галілей Симеонів з Ілїци — в них саме тільки почали заохочувати людей, щоб розводили вдома всіляку живність. Отаке то з віслюком... А після нього ми годували шовкопряда. Я вже й забув, чому за кілограм обіцяли приймати меунки. Це так кажуть у нашому селі, а в містах на меунки кажуть кокони. Але до меунок діло не дійшло, бо прилетіла сільськогосподарська авіація обробляти кооперативні виноградники. Я вже й не скажу, чим вона їх обробляла, тільки ту їхню отруту занесло вітром аж на село, попритрушувало нею всі шовковиці, всі садки. Шовкопряд отого листя покуштував і виплював, а в меунки скручуватись не схотів... А глянь-но, що та бісова душа клює!

Аспарун показав ціпком на бройлера. Курча дзьобало собачий щеп, одну по одній перебираючи ланки, чи немає їстівних. Нарешті воно пересвідчилося, що ланцюг зовсім не їстівний, потопталось біля нього й замислилося. Тим часом Аспарун знову цюкнув паличкою по землі.

— Того літа, — сказав він, — знову-таки через оте саме заохочення, наші люди взялись вирощувати гриби. В кого був який погрібець або стара кошарка — все пішло в хід: кожне позбивало дворядні нари, натягало гною й насіяло грибів, а тоді лише розвидниться — цілими кошиками пре гриби на приймальний пункт. Я дивився, які гроші гребуть наші дядьки, поки й мене розібрала охота. Грибницю сама держава дає, вона й гриби скуповує, то чого ж! Узв'язав я трохи грибниці й заходився носити гній до кошари, все зробив так, як треба, а коли гриби зійшли, дивлюся — що за мана: кожна шапочка над'їдена. Оце так! Приймають же самі тільки цілі, з ганджем не беруть. Ну, думаю, я ж його зловлю, отого біса, що псує гриби. І зловив мишу. В нас багато мишей, та хто ж думав, що вони люблять гриби. А хіба вистойш день і ніч на чатах! Але ж бісова мишва: ну, виголодалась, ну, бери грибок там два й гризи, з'їж хоч п'ятеро, а вона ні! Того покуштує, того гризне, поки дивись — всі до решти понадгризувані! Хай їм біс, думаю, і на грибах не забагатію... Киш, гарбала б тебе болячка!

Аспарун схопився з лавки й замахав ціпком, одганяючи шуліку. Птах, здається, вже вгамував спрагу коло річки й вертався назад, поволі махаючи крилами, летів прямо й навіть не дивився в наш бік. А може, в нього в лісі гніздо: вирішив навідати своїх діток. Коли він зник за верхів'ям дерев, Аспарун, заспокоївся, сів на лавочку й сказав:

— Але ж людина так влаштована, що коли всі кудись біжать, то

ти її налігачем не вдержиш: вирветься й чкурне за всіма. Тож коли пішла чутка, ніби інкубатор за безцінь продаватиме курчат, якихось там бройлерів, то веремія знялась на ціле село, до інкубатора з'їхалося безліч народу, ми вистояли в черзі два дні, а таки взяли по кошику тих бройлерів, як я вже тобі й казав. Пошесті та шуліки своє забрали, але цього я їм не віддам, пастиму до самої осені, тоді скручу голову й зварю. Гроші грошима, та не можна ж думати тільки про них, треба й про себе подбаги... Киш, киш! — раптом загорлав Аспарун і схопився з лавочки, наче опечений.

Я розглянувся. Над зарослим бур'янами обійстям махав крилами дужий хижак, несучи в пазурах бройлера. А бройлер не пищав, навіть не пручався, сидів собі смирененько в лапах шуліки й розважливо поглядав на Аспаруна то тим, то другим оком... Аспарун вибіг на шлях, тоді знову шаснув у хвіртку, махаючи патичком, тоді вибіг на дорогу й потрюхикав услід за шулікою, який ніс бройлера до свого лісового гнізда. Аспарун біг і на очах у мене меншав, і я вже ледве чув, як він лає шуліку:

— Киш!.. Гарбала б тебе хвороба...
